

ЖИВОЈИН СТАНОЈЧИЋ
(Београд)

АПОЗИТИВНА КАТЕГОРИЈА КАО ЈЕЗИЧКИ ЗНАК*

1. Имплицитно, испитивачи су већ уочили да се прозни текстови М. Црњанског одликују изузетно великом заступљеношћу *зареза* као интерпункцијског знака. Кажем — имплицитно, јер заправо тај факат подразумева и анализа „парцелације реченице“, коју је, управо на језику М. Црњанског, код нас — у домену форми у којима се „парцелисани“ елемент реченице јавља — до сада најпотпуније дефинисао М. Радовановић¹. Зарез је, наравно, графемско обележје реченичног супрасегменталног састојка интонације, а ова је, као што је познато, у суштини — материјални, остварени знак било делова прсте реченице, било конституентских реченица у сложеној реченици. То јест — ранга је, *de facto*, морфеме или „минималне значењске јединице језика“ — “a diverse category which comprises simple words, prefixes and suffixes, inflexions, non-independent roots and other elements, including even the intonation of the sentence”². Овде ћу ту категорију прегледати као знак остварен у реченичним конституентима познатим у традиционалној граматици под називом *ајозитивних реченичних категорија*. Разуме се, на ограниченем њиховом броју, и у пуном кон-

* Рад је у оквиру Пројекта 05Т30. „Стандардни српски језик“, Потпројекта 3: „Развојни процеси у савременом српском језику“ — Тема 3 „Језик прозе М. Црњанског“, који за период 1996-2000. финансира Министарство за науку Р. Србије.

¹ В. поглавље „О парцелацији реченице као језичком јосџујуку“, на стр. 117-163 његове књиге *Spisi iz sintakse i semantike, Sremski Karlovci — Novi Sad, 1990*, у којем он, врло исцрпно и савесно, наводи многе раније ауторе, којима „углавном и припада заслуга за иницирање и оживљавање дискусије о непотпуним реченичним образовањима у српскохрватском језику“: М. Стевановића, Ж. Станојчића, Б. Остојића, Б. Вулећића, М. Ивић (на стр. 152 наведене књиге), који су 60-их година — томе времену примереним инструментаријем лингвистике — дефинисали и анализирали материју у питању.

² St. Ullmann, *Language and Style*, Oxford, 1966, 5 — парафразирајући Чарлса Хокита (C. F. Hockett, *A Course in Modern Linguistics*, New York, 1958, 65).

тексту (по принципу случајног узорка) изабраног прозног текста из „Друге књиге Сеоба“ М. Црњанског. И — уз констатацију академика П. Ивића да је „интонација основно средство за образовање реченице“ у смислу комплекса појава који, управо за овде означену тему — за апозитивне синтаксичке категорије — представљају врло релевантну основу коју овај знаменити лингвиста дефинише као опозицију „потпуне према непотпуним реченицама“³.

2. Разумљиво је што се у Радовановићевој исцрпној анализи поступка парцелације, осим *зареза* подразумева и интерпункцијски знак *тачке*. И то тај знак — пре свега. На *језички знак* управо овога типа указује и Белићева констатација: „Реченична целина најобичније се познаје по спуштању гласа на крају реченице, по малој почивци која се обично јавља међу засебним реченицама што се на писму обележава тачком“⁴. Јер, тачка је ознака језичке јединице за коју грамика даје дефиницију да је то „комуникативно целовита односно завршена језичка јединица“, те да је у писаном језику означена „на посебан начин: са великим словом на почетку и са тачком на крају“. Уз додатак, заснован на доследно белићевском ставу, да се „у говору, оваква јединица изриче са посебном интонацијом (= реченичном мелодијом), која обједињава све делове ове јединице у целину и спуштањем гласа на крају јединице показује да је порука завршена“⁵. Отуда ћу и знак „тачка“ анализирати као и знак „зарез“, дакако, са указивањем на евентуалне различитости у истој основној функцији. Другим речима, једнако ћу узимати и синтагму, и реченицу као конституенте од њих виших јединица, увек када су — са функцијом апозитивне синтаксичке категорије.

3. (а) У „Другој књизи Сеоба“ М. Црњанског нашао сам следећи исказ:

Био је опет завршен један део њиховог живота, а по одајама је настала била празнина. На зидовима од набоја, тамо, где су пре стајали ормари и миндери, у потамнелом зиду, од прашине, зјапило је сада бело место однетог, одсељеног намештаја. *Као да има неки свет̄и у ком је сенка ст̄вари бела.* (76)

Писац је исказу *Као да има неки свет̄и у ком је сенка ст̄вари бела.* — дао ранг потпуне реченице, са свим обележјима која ова рече-

³ П. Ивић, *Место њрозодијских феномена у ст̄руктури језика*, Целокупна дела, X/1, Сремски Карловци — Нови Сад, 1998, 110.

⁴ А. Белић, *Изабрана дела, 1: Ош̄та лингвистика — О језичкој њроуди и језичком разв̄ику*, Књига II, Београд, 1998, 484–485.

⁵ Ж. Станојчић — Љ. Поповић, *Грамашка ср̄скога језика*, Београд, 1999⁶, 189.

ница има онда када је зависни конституентски део сложене поредбене реченице⁶. Али, наравно, са елементом посебне у односу на целокупни претходни исказ реченичне интонације, која је апсолутно осамостаљује.

Као такав, овај исказ у језику М. Црњанског добио је стварно синтаксички ранг који је управо супротан зависној реченици. Исказ је добио ранг координиране (дакле, напоредне, традиционално речено — независносложене) реченице закључног односа⁷. Њено значење могло би се исказати трансформом: */Зјапило је сада бело место однетог, одсељеног намештаја/: *према њој, има неки свети у ком је сенка ствари бела*. С тим што везничка конструкција као да указује да је и то само непотпуна реченица, елемент реченице које је значењска вредност „...: према томе, *изгледа као да има неки свети у ком је сенка ствари бела*“.

Апсолутно осамостаљење датог исказа указује на још једну страну овакве синтаксичке јединице. Она, наиме, има, једновремено са описаном синтаксичко-семантичком вредношћу, и вредност синтаксичког квалификатора целог претходног исказа. И то у ономе смислу који М. Ивић дефинише као одредбе „додатног коментара“, у својој истоименој расправи⁸. Она у тој расправи анализира лексичка средства за исказивање „додатног коментара“, али сви примери које даје, као и сама чињеница да наглашава као „изузетно важну околност да језичке јединице о којима је овде реч нису предикатске, него реченичне одредбе“⁹, отварају могућност да будућа лингвистичка анализа прошири ову функционалну категорију и на морфосинтаксичке јединице вишег ранга од лексеме. Анализирани пример из језика М. Црњанског то управо и потврђује.

In ultima analysi, могли бисмо рећи сада да је истакнута синтаксичка јединица квалификатор који накнадно коригује претходни исказ, те да је у смислу синтаксичке везе осамостаљена јединица, дакако, апозитивне природе. Природно, због интонационе завршености — ранга непотпуне реченице.

⁶ В.: Љ. Поповић, *Синтакса реченице*, у нашој Граматици српскога језика, Београд, 1999⁶, 326.

⁷ В.: Љ. Поповић, *Ibid.*, 356; М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик, II. Синтакса*, Београд, 1986⁴, 797–798.

⁸ В.: *Odredbe „dodatnog komentara“*, О zelenom konju — novi lingvistički ogledi, Beograd, 1995, 283–297.

⁹ *Ibidem*, 284.

4. (б) Други исказ у истоме тексту М. Црњанског гласи:

Све што се збило, између њега и његове жене, Трифуну се још увек чинило нека луда, несхватљива, али обична свађа у браку... Није могао ни да замисли да је то почетак њиховог разлаза, *заувек, на овом свету*. (76)

Све што је у томе исказу писац ставио између зареза, у основи — по свим својим формалним обележјима — припада апозитивним одредбама у најкласичнијем одређењу појма апозитивне одредбе¹⁰. Од примера анализираног горе, у т. 13. 3. (а), ова одредба разликује се само тиме што је интонационо спуштена за који тон ниже. Тиме је остала у границама реченице чији је саставни део. Синтаксички, последња апозитивна одредба (... , *на овом свету*), међутим, и апсолутно је идентична са првом анализираном, и то у елементу појма „додатног коментара“ М. Ивић. Када се узме у обзир и њена семантика, јасно је да је ова одредба „додатног коментара“ заправо к о р е к ц и ј а оног што је означено лексемом *заувек*, која је, синтаксички, такође апозитивна одредба предиката који јој претходи. Као таква, одредба *на овом свету* улази у реченичне одредбе, а значењски релативизује лексему *заувек* тако што значење „вечности“ које ова има у основи своди, у складу са оним што писац приписује као идејни став својим јунацима, на „земаљски део вечности“, јер — очигледно, после корекције — читаоцу остаје на уму и постојање „небеског дела вечности“. Синтагма *на овом свету* подразумева и синтагму *на оном свету*, са антонимским паром *овај : онај*, базираним на супротстављености анафорских садржаја употребљених демонстратива, како је то и уопште дефинисано за антонимију¹¹.

Са гледишта обличних елемената горе анализираних синтаксичких јединица (а) и (б), разлике међу њима су само у висини тона супрасегменталног чиниоца — интонације. Она у првом случају има тон апсолутне завршености, док у другом случају има тон сниженог, али не и апсолутног завршетка. То је, уједно, и разлика између синтаксичке јединице *јуне реченице* и синтаксичке јединице *констипу-енша реченице*.

ИЗВОРИ ГРАЂЕ

М. Црњански, *Друга књига Сеоба*, Београд, 1996.

¹⁰ В.: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик, II. Синтакса*, Београд, 1986⁴, 73–74.

¹¹ В.: Д. Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*, Београд, 1997, 146–149.

ЛИТЕРАТУРА

- А. Белић, Изабрана дела, I: *Општа лингвистика — О језичкој природи и језичком развијању*, Књига II, Београд, 1998, 484–485.
- Д. Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Београд, 1997.
- М. Ivić, *Odredbe „dodatnog komentara“*, О zelenom konju — novi lingvistički ogledi, Београд, 1995, 283-297.
- П. Ивић, *Место њрозодијских феномена у структури језика* (Предавања одржана у Институту за докторске и постдокторске студије језика у Токију, у августу 1968), Целокупна дела, X/1, Сремски Карловци — Нови Сад, 1998, 105–137.
- М. Radovanović, *Spisi iz sintakse i semantike*, Sremski Karlovci — Novi Sad, 1990.
- Ж. Станојчић, *Грамаџика и језик*, „Универзитетска ријеч“ — Титоград, 1987.
- Ж. Станојчић — Љ. Поповић, *Грамаџика српскога језика*, Београд, 1999⁶.
- М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик, II. Синтакса*, Београд, 1986⁴.
- St. Ullmann, *Language and Style*, Oxford, 1966.